

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

A magyar *kan* szó eredete

Kan szavunkat, amelynek jelentése egyebek közt 'a disznó hímje; hímnemű (kisebb állat)' (ÉrtSz. 721), nagy etimológiai szótáraink ismeretlen eredetűnek minősítették, amely szerintük egykoron disznóra vonatkozhatott (TESz. 2: 338–339; EWUng. 1: 676–677; l. még SzófSz. 148); ezt igazolná állítólag a *kanász* derivátum (TESz. 2: 339). Úgy vélem azonban, hogy kideríthető, miként jelent meg e szó a magyarban, bár talán kissé meghökkenítő lehet most előadandó vélekedésem. Ennek az ötletnek az alapjául *kanca* (< **końica*) szavunk eredete szolgált, amely kétségtelenül szláv eredetű (TESz. 2: 341–342; EWUng. 678), és amelynek az alapja a **koń* 'ló (főleg hím)'; ehhez vö. magyar „*kan* Széles ért. az állatok hímje, de nem általánosan használtatik” (CZF. 3: 358). Az összláv **koń* szó mai képviselőinek egy része is főleg 'hímnemű ló; paripa, herélt ló' jelentésben él, vö. pl. orosz конь 'лошадь, мерин (nyj.)' (TRUBAČEV szerk. 1983: 197), конь 'лошадь (преимущественно о самце)' (ČERNÝH 2004: 426), szlovák nyj. *kôň* 'мерин' (TRUBAČEV 1983: 197). A CZUCZOR–FOGARASI-szótár közölte értelmezés is mutatja, hogy általánossá vált e szavunk jelentése: 'hímnemű ló, csödör; herélt ló, paripa' → 'hímnemű állat'. A magyarba átkerült **koń* magánhangzója nyíltabbá vált, miként a *kanca* szóé is, és szóvégi mássalhangzója depalatalizálódott. Mindkét hangváltozás gyakori a magyar nyelvtörténet során.

Hivatkozott irodalom

- ČERNÝH, P. JA. [ЧЕРНЫХ, П. Я.] 2004. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. 6-е издание, стереотипное. Том I. Издательство Русский язык Медиа, Москва.
- CZ–F. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára*. 3. I–Ly. Emich Gusztáv, Pest, 1865.
- EWUng. = BENKŐ LORÁND Hrsg., *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Band I. A–Kop. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk., *A magyar nyelv értelmező szótára*. 3. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1965.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA, *Magyar szófejtő szótár*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 2. H–Ó. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- TRUBAČEV, O. N. szerk. [ТРУБАЧЁВ, О. Н. ред.] 1983. *Этимологический словарь славянских языков*. Выпуск 10. Наука, Москва.

The origin of the Hungarian word *kan*

The author claims that the Hungarian word *kan* 'male animal, boar' is of Slavic origin. It is commonly used in Slavic languages, and mainly denotes a male horse there, cf. e.g. Russian конь 'stallion, (gelding) horse'.

Keywords: Slavic etymology, Hungarian etymology, semantics.

HONTI LÁSZLÓ

Károli Gáspár Református Egyetem

Kétélyek a *kan* körül

Hozzászólás Honti László szófejtéséhez

A magyar *kan* szót próbálták már korábban is a szlávból, akkoriban a szlovákból magyarázni (először LESCHKA 1825: 106: „*Kan*, Eber, verres, est slavicum *kan*, qui etiam *kanec* dicitur”, majd MIKLOSICH 1871: 32, vö. SZARVAS 1882: 223), ám sikertelenül, mert kiderült, hogy a szlovák szó származik a magyarból (KNEZSA 1955: 846; vö. GREGOR 2023: 470–471; KRÁLIK 2015: 253).

HONTI LÁSZLÓ a *kan*-t legújabbban a szláv **konь* ’ló’ szóra vezeti vissza, s ez hangtani szempontból teljesen rendben is lenne. Más a helyzet a jelentésekkel. A magyarban ugyanis semmi nyoma nincs annak, hogy a *kan* valaha is ’mén, csödör’ jelentésű lett volna (vö. TESz. 2: 338–339). Szláv oldalról sem teljesen egyértelmű a kép. A grammatikailag hímnemű őszláv **konь* ’ló általában’ jelentésű volt, vagyis az ’*equus caballus*’ species megnevezésére szolgált, és a legtöbb szláv nyelvben – a magyarral közvetlenül szomszédosakban kivétel nélkül mindben – így van ma is. HONTI tendenciózusan emeli ki TRUBAČEV szótárának **konь* szócikkéből (ĚSSJa. 10: 197–198) a ’csödör’, illetve ’herélt ló’ jelentésű orosz alakokat, az oroszban ugyanis (de csak a nagyoroszban, az ukránban és a fehéroroszban már nem) a species nevének szerepét átvette a grammatikailag nőnemű *лошадь* török jövevényszó, s a két szó (*конь* : *лошадь*) sajátos osztozkodásba kezdett a ’ló’ jelentéstartományán és stilisztikai jegyein. Némileg megtévesztő az orosz szótáraknak a szerző által ČERNYCH etimológiai szótárából (1: 426) idézett, de az értelmező szótárakban is közkeletű meghatározása, miszerint a *конь* ’többnyire hím ló’ (vö. pl. SSRLJa. 5: 1371, SRJa. 2: 98); bizonyos kontextusokban a *конь* és származékai továbbra is ’ló’ általában, az egyed biológiai nemétől függetlenül. Nyilvánvaló, hogy például Babel Lovashadseregében (*Конармия* < *конная армия*) nem csupa csödör szolgált, egy lovasszobor akkor is *конная статуя*, ha éppen egy kancát formázott meg alatta a szobrász, a lovasrendőrök (*конная милиция/полиция*) különböző biológiai nemű állatokon teljesítenek szolgálatot; *конь* továbbá a ’ló’ mint sakfigura és tornaszer is, ahol a biológiai nemnek végképp nincs jelentősége. A legújabb nagy orosz akadémiai értelmező szótár hoz egy jellegzetes idézetet a *конь* és a *лошадь* közötti különbség megvilágítására: „Нужда в конях во время гражданской войны была огромная, и к весне 1921 года лошадей в совхозе почти не осталось” (BASRJa. 8: 412), vagyis a derék igavonók (*лошадь*), mihelyt „beléptek” a hadseregbe, egyből paripákká (*конь*) „léptek elő”. Az orosz költői nyelvben a *конь* dívik az állat biológiai nemétől függetlenül. Ha a biológiai nem kerül előtérbe, az oroszban is ott van erre a *жеребёц* ’csödör’, *мэрин* ’herélt ló’, illetve a *кобыла* ’kanca’. Nem tudom, mennyire támasztja alá a szerző elméletét a TRUBAČEV-szótár alapján másodkézből idézett elszigetelt magyarországi szlovák *kôň* ’herélt ló’; a GREGOR